

УДК 341.01
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.10>

ШУМСЬКИЙ І. К.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВЕСТФАЛЬСЬКА СИСТЕМА ЯК ВИТОК НОВОМОДЕРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті аналізуються місце і роль Вестфальського миру у формуванні системи міжнародних відносин Нового часу. Визначаються основні принципи, сформовані в нормах договорів Вестфальського миру (Оснабрюкський і Мюнстерський 1648 р.), розглядається унікальність Вестфальської системи, її відмінності від регулювання міжнародних відносин попередніх періодів в історії Європи. Ці відмінності полягають у регулюванні широкого і найбільш важливого кола суспільних відносин у всіх сферах життя, територіальних суперечок, питань віросповідання, а також механізму гарантій виконання норм укладених договорів. Також Вестфальська система стала концепцією міжнародних відносин, суб'єктами яких виступають не монархи або імперії, а суверенна держава – продукт модерної епохи. Третьою особливістю Вестфальської системи визнано утвердження інституту міжнародно-правових гарантій для забезпечення стабільності системи міжнародних відносин. Вестфальський мир став основою для подальшого розвитку інституту міжнародних відносин і дипломатії, заклавши нові принципи міждержавних контактів Нового часу.

Вестфальська система розглядається нині як перша вдала спроба створити регульовану систему міжнародних відносин, яка була реалізована, а принципи, що лягли в її основу згодом, стали одними з найважливіших і основоположних постулатів державного суверенітету, а так само і регулювання міжнародних відносин, знаходячи своє відображення і в сучасних міжнародно-правових актах.

У статті розглянемо основоположні значення Вестфальської системи для розвитку міжнародного права не тільки як науки, але насамперед і як самої галузі міжнародного публічного права.

Ключові слова: Вестфальська система, Вестфальський мир, міжнародні відносини, міжнародний договір, державний суверенітет.

Постановка проблеми. Вестфальські мирні домовленості (Мюнстерський та Оснабрюкський договори 1648 р.) поклали кінець Тридцятилітній війні (1618–1648 рр.), а також стали поворотним моментом, який змінив чинний доти стан міжнародних відносин і явив собою «Вестфаль-

ську систему»; вона, зі свого боку, є новим етапом розвитку міжнародного права – права ранньомодерної доби, а принципи, що були закріплені в межах «Вестфалії», знаходять своє втілення й в основних документах міжнародного права, зокрема й в Уставі ООН.

Сучасна ситуація на міжнародній арені дає підстави стверджувати про необхідність якщо не зміни всієї концепції, то бодай глибокого реформування системи міжнародних відносин. Тому актуальним буде звернутися до історичного досвіду, до часів, коли міжнародні відносини зазнавали якісно нових змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія щодо історико-правового дослідження Тридцятилітньої війни, Вестфальського миру та Вестфальської системи представлена працями таких учених, як В.А. Смолій, Т.В. Чухліб, А.І. Дмитрієв, О.В. Задорожній, О.В. Буткевич, В.Г. Буткевич, С.М. Задорожна, В.Г. Ціватий та інші.

Серед іноземних історіографічних праць можна назвати доробки таких учених, як М.П. Беляєв, О.Ю. Прокопьев, Я.С. Семченков, Д.В. Кузнецов, Ю.Є. Івонін, Л.І. Івоніна, Д. Анцилотті, А. Пелле, П. Вільсон, Б. Тешке, Дж. Блек та інші.

Метою статті є історико-правовий аналіз Вестфальської системи, її відмінностей від попереднього стану регулювання міжнародних відносин і подальшого впливу на становлення міжнародних відносин ранньомодерної доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині неможливо уявити собі державу, що не мала б зносин з іншими. Процес глобалізації охоплює майже всі аспекти життя людей, зокрема міждержавні відносини та міжнародне право. Але й досі існує безліч історичних джерел, що становлять інтерес для аналізу витоків міжнародного права; серед таких документів – міждержавні угоди Мюнстера та Оснабрюка 1648 р., що надали форму Вестфальським мирним переговорам і юридично завершили Тридцятилітню війну в Європі, один із найбільш масштабних військових, політико-дипломатичних і династичних конфліктів Нового часу [1, с. 127].

Події Тридцятилітньої війни й поствоєнні мирні процеси не припиняють звертати на себе увагу фахівців-істориків, істориків права, дослідників історії міжнародних відносин.

Для завершення цього кровопролитного конфлікту було складено два мирних договори: Оснабрюкський договір від 15 травня 1648 р. і Мюнстерський договір від 24 жовтня 1648 р. Переговори про досягнення миру провадилися на території Німеччини, на теренах історичної області Вестфалія. З метою дотримання принципу конфесійної рівності переговори про умови миру між Священною Римською імперією й протестантськими державами і Швецією велися у протестантському єпископстві Оснабрюк, а з католицькими державами та Францією – у католицькому єпископстві Мюнстері. На час переговорів обидва міста оголошувалися нейтральними та демілітаризованими.

Для розуміння понятійного апарату й співвідношення понять «Вестфальська система», «Вестфальський мир» та інших вагомою є думка С.М. Задорожної, яка говорить, що «поняття Вестфальський мир, яке ввійшло згодом у практику міжнародних відносин, передбачало не самі договори, а узагальнювало основні його епохальні постулати, які стали принциповими й ефективними регуляторами, покладеними в основу нового правопорядку в Європі, й ознаменувало завершення панування права війни та вступ у дію права миру» [2, с. 243].

Говорячи про специфіку, унікальність Вестфальської системи, можна виділити основні, принципові ознаки, що якісно відрізняють її як систему договорів від інших політико-юридичних домовленостей, які існували до того. Перш за все варто зазначити, що Вестфальська система нормами укладених у її межах договорів регулювала широке коло суспільних відносин і, що найважливіше в цьому – найбільш основних, соціально, політично та юридично важливих.

Вестфальська система встановлювала принципи в галузі безпосередньо міжнародного права (визнання кордонів, визнання держави як «геополітичної реальності» (факт остаточного визнання Республіки Об'єднаних Провінцій із боку Іспанії), питання врегулювання релігійних відносин і політики стосовно різних конфесій). У релігійній сфері Вестфальський мир зрівняв у правах кальвіністів, католиків і лютеран, позбавив німецьких князів права визначати релігійну належність підданих, визнав за ними право укладати договори між собою і з іноземними державами [3, с. 30].

По-друге, важливо зазначити вже згадану роль Вестфальської системи для міжнародного права. Концептуально Вестфальський мир був сформованим із політичного і, що найбільш важливо, – правового (насамперед теоретичного) протиставлення територіально організованої, незалежної, політично автономної суверенної держави на противагу аморфній, політично роздробленій та надзвичайно казуалістичній із погляду права концепції Священної Римської імперії. До періоду Тридцятилітньої війни можна говорити не про міжнародне чи міждержавне право, а швидше – про відносини між правителями, представниками династії. Саме після Вестфалії міжнародне право набуло своєї легітимної «міжнародності», остаточно відмежувавшись від середньовічних феодалних норм і матримоніальної політики.

Третьою ознакою можна назвати створення інституту гарантів. Стосовно цього В.Г. Ціватий зазначає, що «гарантами Вестфальського миру стали Швеція і Франція. Жодна стаття Вестфальського миру не могла бути змінена без їхньої згоди» [4, с. 92]. Щоправда, можна згадати інші приклади, коли держави могли виступати як гаранти незалежності, територіальної цілісності й взагалі існування держави як такої. Мабуть, одним із найдавніших і водночас найбільш епічних прикладів можна назвати дії Риму, який виступив гарантом незалежності й територіальної цілісності елліністичного Єгипту Птоломеїв перед сирійським царем Антіохом IV, і відомий виступ перед ним римського посла Попілія [5, с. 70].

Чітка фіксація питання про гарантії мала велике значення для розвитку міжнародних договорів. Йшлося про те, що «укладений мир повинен залишатися в силі і що обидві сторони зобов'язані відстоювати й захищати кожен статтю мирного договору проти кожного, незалежно від релігії» [6]. Це положення справді було початком у розвитку інституту міжнародно-правових гарантій.

Вестфальська система та її гарантії забезпечували стабільність і непорушність саме системи відносин, не маючи на меті гарантувати лише окремі права окремих держав і за їхньою допомогою реалізувати власні геополітичні амбіції. У випадку з Вестфальським договором саме його система стає цінністю, яку гарантують тогочасні провідні країни Європи.

Під час укладення Вестфальського миру велика увага приділялася інституту міжнародно-правового визнання. Саме на Вестфальському конгресі була визнана незалежність Швейцарії та Нідерландів. З огляду на це виявилася вперше сформульованою декларативна теорія визнання. Вестфальський мир підтвердив рівноправність європейських держав незалежно від відмінності їх релігійної віри і форм державного ладу.

Також було сформульовано норми, які передбачали мирне розв'язання конфліктів і колективні санкції проти сторони, яка нападає [7, с. 96].

По-четверте, можна сказати, що Вестфальська система стала першою реально здійсненою моделлю функціонування міжнародних відносин своєї доби. Раніше було безліч спроб об'єднати міжнародне товариство в єдину систему. Але зазвичай усі ці спроби були мотивовані з релігійного погляду, являючи собою численні «священні ліги та союзи», яскравим прикладом яких слугує ідея «Християнської ліги» Іржі Подебрада.

Говорячи про приклади договорів колективної безпеки, можна згадати про хоча й нетривалий, але формально зреалізований Лондонський договір 1518 р. – «Вічний мир». Цей договір встановлював мир між усіма великими державами серед близько двадцяти європейських країн, починаючи від Данії, Португалії й Швейцарії й закінчуючи герцогством Урбіно. За своєю природою це був принципово новий документ, що встановлював новий характер відносин у Європі, який тепер будувався на принципах колективної безпеки [8, с. 55].

Також варто зазначити, що характер Вестфальського миру 1648 р., який надав нового інституціонального вигляду і підвищив значення європейського нормативного порядку, створив новий ідейний, а пізніше політико-правовий простір [9, с. 42].

Висновки. Отже, Вестфальський мир здійснив суттєвий вплив на розвиток міжнародного права й дипломатії. Основні принципи, що були покладені в його основу, ознаменували собою настання новомодерної доби й нової епохи практики міжнародних зносин. Саме в текстах Оснабрюкського та Мюнстерського договорів сформувалися поняття суверенної держави та її основні ознаки, принципи рівності держав у взаємовідносинах, було запроваджено інститут міжнародних гарантій. Можна говорити

про те, що відлік сучасного міжнародного права можна вести саме з установавання Вестфальської системи 1648 р.

Також варто зазначити, що саме Вестфальський мир став витоком для формування міжнародного права як наукової дисципліни, наділивши теорію міжнародних відносин як дисципліну власною спрямованістю, тематичною єдністю та історичною легітимністю [10, с. 23].

Підписання «Вестфальського миру» знаменувало собою важливу подію в історії міжнародного права. Принципи, закладені в ньому (у нормах Оснабрюкського і Мюнстерського договорів, відповідно), а саме: рівність держав, поняття суверенітету, розв'язання міжнародних проблем мирним шляхом – суттєвим чином змінили наявну на той момент систему міжнародних відносин. Ці принципи, попри те, що зазнали значних змін у сучасну епоху, досі знаходять відображення в системі міжнародного права.

Література:

1. Семченков Я.С. Тридцатилетняя война 1618–1648 гг. Москва, 2009. 136 с.
2. Задорожна С.М. Загальні принципи у класичному міжнародному праві: Вестфальський мир. *Право і суспільство*. № 6. 2018. С. 241–245.
3. Шумилов В.М. Международное право. Москва, 2013. 488 с.
4. Циватий В.Г. Міжнародно-політичні наслідки й фронтири Тридцятилітньої війни (1618–1648): історичний, дипломатичний та інституціональний дискурс. *Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського*. № 27. 2019. С. 88–94.
5. История дипломатии / под ред. В.П. Потёмкина, Т. 1. Москва, 1941. - 566 с.
6. Osnabrücker Friedensvertrag (Instrumentum Pacis Osnabrugensis, IPO). URL: https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=740&url_tabelle=tab_quelle (дата звернення: 05.11.2020).
7. Баскин Ю.Я. История международного права. Москва, 1990. 205 с.
8. Караваева Е.Э. Власть, дипломатия и культура при дворе Генриха VIII Тюдора. Москва, 2018. 323 с.
9. Циватий В.Г. Європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика в період Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.): інституціональний та конгугентний дискурс. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Т. 30. С. 39–49.
10. Тешке. Б. Миф о 1648 годе: класс, геополитика и создание современных международных отношений. Москва, 2019. 414 с.

Shumskiy I. The Westphalian system as the origin of the new modern system of international relations

Summary. The article analyzes the place and role of the Peace of Westphalia in the formation of the system of international relations of the New Age. The basic principles formed in the norms of the treaties of the Peace of Westphalia (Osnabrück and Münster in 1648) are determined, the uniqueness of the Westphalian system, its differences from the regulation of international relations of previous periods in the history of Europe are considered. These differences are the regulation of a wide and most important range of social relations in all spheres of life, territorial disputes, religious issues, as well as the mechanism of guarantees of compliance with the rules of the concluded agreements. Also, the Westphalian system has become a concept of international

relations, the subjects of which are not monarchs or empires, and a sovereign state – a product of the Modern Age. The third feature of the Westphalian system is the establishment of the institution of international legal guarantees to ensure the stability of the system of international relations. The Peace of Westphalia became the basis for the further development of the institution of international relations and diplomacy, laying the new principles of modern interstate contacts.

The Westphalian system is now seen as the first successful attempt to create a regulated system of international relations, which was implemented, and the principles that formed its basis later became one of the most important and fundamental tenets of state sovereignty, as well as the regulation of international relations. in modern international legal acts.

In this article we will consider the fundamental importance of the Westphalian system for the development of international law not only as a science, but, above all, as a branch of public international law.

Key words: Westphalian system, Westphalian peace, international relations, international treaty, state sovereignty.